

Κυπρο-Αργολικά

Χαράλαμπος Β. Κριτζάς

Abstract

In 2000–2001, during a salvage excavation of the IVth Ephorate of Antiquities, a valuable and unexpected discovery came to light. Some 136 inscribed bronze plaques of the first decades of the 4th century BC were found. They constitute a part of the financial archive of the sanctuary of Pallas (Athena), where also the treasure of Hera was kept.

The new texts offer rich new evidence about the history of Argos, as well as precious information about the sanctuary of Hera, about the festivals and games and the cult in general. In this article we briefly examine the terminology concerning the games and the prizes of the *Hekatomboia* (later *Heraia*), with reference to the epigramme on the base of a statue of Nikokreon, king of Salamis (Cyprus), found in Argos (*Inscriptiones Graecae* IV, 583).

We also examine the plausible relation between the new Argive month *Erithaieos* and Apollo *Erithios*, who according to a literary testimony was worshipped in Cyprus.

Η ταπεινή συμβολή μου στον τιμητικό τόμο της Δρος Ινούς Νικολάου αποτελεί ένα μικρό δείγμα της βαθιάς μου εκτίμησης προς το πρόσωπο και την επιστημονική προσφορά της αγαπητής Συναδέλφου. Θα την παρακαλούσα να την δεχθεί ως ένα μικρό λουλούδι από τα χώματα της Αργολίδος, μιας από τις μητροπόλεις του Κυπριακού Ελληνισμού.

Κατά τα έτη 2000–2001 η Δ' Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων διενήργησε σωστική ανασκαφή στο μικρό οικόπεδο ιδιοκτησίας Ευαγγέλου Σμυρναίου, στην οδό Κορίνθου 48 στο Άργος, περίπου 200 μ. βορείως της κεντρικής πλατείας του Αγίου Πέτρου. Η ανασκαφή έγινε υπό τη διεύθυνση της Δρος Άλκηστης Παπαδημητρίου, που είχε την εξαιρετική τύχη να βρει ένα μέρος του οικονομικού αρχείου του ιερού της Παλλάδος, των πρώτων δεκαετιών του 4^{ου} π.Χ. αιώνα. Για το σημαντικό αυτό εύρημα έχει δημοσιευθεί ήδη μια προκαταρκτική έκθεση της ανασκαφής (Παπαδημητρίου 2004), και είναι υπό εκτύπωση εκτενέστερη έκθεσή της για τις συνθήκες εύρεσης. Αντίστοιχα έχουν δημοσιευθεί ή είναι υπό εκτύπωση τα ακόλουθα άρθρα του υπογραφομένου: Kritzas 2003–2004, 2005, 2006, 2007, 2009, 2010 και υπό εκτύπωση.

Η ανασκαφή αποκάλυψε, σε βάθος περίπου 3 μ. και κάτω από ποτάμιας προσχώσεις, τα πενιχρά λείψανα ενός δωματίου (για τοπογραφικό και κάτοψη της ανασκαφής βλ. Kritzas 2006: figs 1–2). Κατά μήκος του κυρίου άξονά του υπήρχε μια σειρά από λίθινες θήκες, μεγάλα πήλινα αγγεία, καθώς και ένας

χάλκινος λέβης (ή κρατήρας). Στα ίδια τα κείμενα οι λίθινες θήκες αποκαλούνται πέτροι (στον ενικό *ὁ πέτρος*) και τα αγγεία (ενδεχομένως μόνο το χάλκινο) *λέκεα* (εν. τὸ *λέκος*). Όλα ήταν καλυμμένα με βαριές λίθινες πλάκες, που σε ορισμένες περιπτώσεις ζύγιζαν 1,5 τόννο. Μέσα περιείχαν χάλκινους ενεπίγραφους πίνακες, με οικονομικούς απολογισμούς και δοσοληψίες διαφόρων σωμάτων αρχόντων και επιτροπών. Βρέθηκαν περί τους 136 πίνακες, αλλά είναι βέβαιο ότι υπάρχουν και άλλες θήκες στα όμορα οικόπεδα. Είναι γραμμένοι με την έκκρουστη τεχνική (*repoussé*), σε αργολική διάλεκτο. Χρησιμοποιείται το επιχώριο αργειακό αλφάβητο (αντίστοιχο του προευκλείδειου αττικού· βλ. Jeffery 1990: 151–153) και για τους αριθμούς το μικτό ακροφωνικό σύστημα του Άργους (βλ. κυρίως Tod 1911–1912 και 1926–1927: 142 [και τα δύο άρθρα ανατυπώθηκαν στο Tod 1979]). Πίνακας με όλη τη σειρά των αριθμών παρατίθεται στο Kritzas 2006: 408).

Φαίνεται ότι οι θαμμένες στη γη θήκες και τα αγγεία αποτελούσαν ένα είδος πρωτόγονων θησαυροφυλακίων (*θησαυρών*). Μέσα εκεί φυλάσσονταν χρήματα και πολύτιμα μέταλλα και σκεύη του θησαυρού της Παλλάδος (Αθηνάς), παλιάς πολιούχου του Άργους, καθώς και της Ήρας, που την υποκατέστησε ως πολιούχος τον 5^ο π.Χ. αιώνα. Εκτός από ρητές αναφορές στα ίδια τα κείμενα, ένα κομμάτι χρυσού σύρματος που βρέθηκε μέσα στον χάλκινο λέβητα, καθώς και πολυάριθμα ψηγμάτια χρυσού, υπό μορφή μικροσκοπικών κόκκων, συσσωματωμένων στην οξειδωση των χαλκών πινάκων, δεν αφήνουν αμφιβολία για τον χαρακτήρα των θηκών.

Ο καθαρισμός και η συντήρηση του πολύτιμου αυτού υλικού βρίσκεται σε εξέλιξη στο Εργαστήριο του Επιγραφικού Μουσείου. Παράλληλα προχωρεί και η μελέτη του, καθώς και η προετοιμασία της οριστικής δημοσίευσης. Επειδή όμως το σπουδαίο αυτό εύρημα έχει προκαλέσει το εύλογο ενδιαφέρον του επιστημονικού κοινού, κρίνουμε σκόπιμο να υπάρξει μια έγκυρη ενημέρωση με τη δημοσίευση μιας σειράς πρόδρομων ανακοινώσεων και άρθρων (βλ. ανωτ.). Σε αυτά εντάσσεται και το παρόν άρθρο, στο οποίο επιλέξαμε να παρουσιάσουμε νέα στοιχεία που σχετίζονται άμεσα ή έμμεσα με την Κύπρο. Ειδικότερα θα γίνει λόγος για τους αθλητικούς αγώνες του Άργους, σε σχέση με το γνωστό ενεπίγραφο βάθρο του βασιλιά της Σαλαμίνας της Κύπρου Νικοκρέοντος (*Inscriptiones Graecae* IV, 583· Chavane & Yon 1978: no. 309), καθώς και για ένα αμάρτυρο αργειακό μήνα, που σχετίζεται πιθανότατα με λατρευτικό επίθετο του Απόλλωνος, γνωστό από την Κύπρο και αλλού.

Τα *hά*Feθλα της Ήρας

Εκτός από τις άφθονες πληροφορίες για την ιστορία, την τοπογραφία και τους θεσμούς του Άργους που παρέχουν τα νέα κείμενα, ιδιαίτερης σημασίας είναι και τα στοιχεία που μας δίνουν για το κύριο ιερό της Ήρας, το φημισμένο *Ἡραῖον*. Υπάρχουν απολογισμοί για την οικοδόμηση και τη διακόσμηση του νέου ναού της Ήρας, μετά την καταστροφή του παλιού ναού από φωτιά το 423 π.Χ., καθώς και για την κατασκευή του χρυσελεφάντινου αγάλματος της θεάς, που η παράδοση απέδιδε στον Αργεῖο γλύπτη Πολύκλειτο. Τα νέα κείμενα ενίσχυσαν μια παλιά πρόταση, να αποδοθεί το άγαλμα στον Πολύκλειτο τον Νεώτερο, που ήκμασε στις αρχές του 4^{ου} π.Χ. αιώνα (βλ. Amandry 1957: 79 sq.).

Παράλληλα γίνεται λόγος για διάφορες δαπάνες που σχετίζονται με τους αγώνες προς τιμήν της Ήρας. Πρόκειται για τους πεντετηρικούς αγώνες με

πανελλήνια φήμη, που από τον 5^ο έως τον 3^ο π.Χ αιώνα απεκαλούντο Έκατόμβουα (και με αυτή την ονομασία αναφέρονται στις νέες επιγραφές), από τον 3^ο έως τον 1^ο π.Χ. αιώνα *Ἡραία* και από τον 1^ο π.Χ. έως τον 3^ο μ.Χ. αιώνα *Ἡ ἔξ Ἀργους ἄσπις* (Amandry 1980 και 1983). Η τελευταία ονομασία υποδηλώνει και τα βραβεία που δίνονταν στους νικητές. Στην τελευταία φάση ήταν οι περιζήτητες χάλκινες στρογγυλές αργειακές ασπίδες. Πριν όμως τα βραβεία ήταν διάφορα χάλκινα χρηστικά σκεύη, όπως υδρίες, λέβητες ή τρίποδες, όμοιοι με αυτόν που βρέθηκε στον λεγόμενο «τάφο του Φιλίππου» της Βεργίνας.

Ο χαλκός ήταν τόσο συνδεδεμένος στη συνείδηση των αθλητών και θεατών με τους αγώνες του Ἀργους, ώστε ο Πίνδαρος στον Χ Νεμεόνικο για τον Αργεῖο Θεαῖον αναφέρει (στίχ. 40–42):

ἀγών τοι χάλκεος
δᾶμον ὀτρύνει ποτὶ βουθυσίαν Ἡ-
ρας ἀέθλων τε κρίσιν.

[«Ο συναγωνισμός για τα χάλκινα (βραβεία) παροτρύνει το λαό
για τη θυσία των βοδιών προς τιμήν της Ἡρας και την κρίση
για τα έπαθλα (ή τα αγωνίσματα)»].

Σε ένα επίγραμμα του β' μισού του 4^{ου} π.Χ. αιώνα, ο δρομέας Κλεαίνετος Ἐπικράτεος καυχάται ότι [*Ἀργου]ς χαλκὸν ἐσαγάγετο* (βλ. Charneux 1985: στίχ. 8 και σχόλια σ. 368).

Στο Ἄργος και γενικά στην κυρίως Ελλάδα δεν υπάρχουν μεταλλεία χαλκού και η εισαγωγή του γινόταν κυρίως από την Κύπρο. Είναι γνωστό το επίγραμμα στη βάση χαλκού τιμητικού ανδριάντα του βασιλιά της Σαλαμίνας της Κύπρου Νικοκρέοντος (βασ. 332–311 π.Χ.), που βρέθηκε στο Ἄργος (αρ. ευρετ. Μουσείου Ἀργους Ε. 166. Ο ανδριάντας είχε στηθεί από τους Αργεῖους σε ένδειξη ευγνωμοσύνης για τον χαλκό που έστειλε από τα πλούσια μεταλλεία του βασιλείου του ο Νικοκρέων, προκειμένου να κατασκευασθούν τα χάλκινα βραβεία, κυρίως ασπίδες, που θα δινόταν ως έπαθλα στους νικητές (*Inscriptiones Graecae* IV: 583, βλ. Hansen 1989: no. 812, με παλαιότερη βιβλιογραφία· Κριτζάς 1997: 316–318. Γενικά για τον Νικοκρέοντα βλ. Hill 1949: 150–161· Pauly-Wissowa *Realencyclopädie* XVII, 1 (1936), s.v. *Nikokreon* 2, Sp. 357–359 (F. Stähelin), στήλ. 357–359· Moretti 1967: 88–89, no. 38· Chavane & Yon 1978: no. 309· Miller 1988: 153–154· Perlman 2000: 269–270).

*Ματρ[όπο]λὶς μοι χθὼν Πέλοπος τὸ Πελαζγικὸν Ἄργος,
Πνυταγόρας δὲ πατὴρ Αἰάκου ἐκ γενεᾶς·
εἰμὶ δὲ Νικοκρέων, θρέψεν δέ με γὰ περίκλυστος
Κύπρος θειοτάτων ἐκ προγόνων βασιλῆ,
στᾶσαν δ' Ἀργεῖοί με χάριν χαλκοῖο τίοντες,
Ἥραι ὃν εἰς ἔροτιν πέμπο[ν ἅε]θλα νέοις.*

[«Πατρίδα μου η γη του Πέλοπος, το Πελασγικόν Ἄργος,
και πατέρα μου ο Πνυταγόρας, από τη γενιά του Αιακού·
Εἰμαι ο Νικοκρέων και με ανάθρεψε η περιβαλλόμενη με θάλασσα

γη της Κύπρου, βασιλιά από θεϊκούς προγόνους.

Με στήσανε οι Αργείοι, ανταποδίδοντας τη χάρη για το χαλκό

που έστειλα στην εορτή της Ήρας, να κάνουν έπαθλα για τους νέους»]

(Έμμετρη παράφραση του επιγράμματος, βλ. Κριτζάς 1997: 317, σημ. 36).

Στο επίγραμμα η λέξη *ἄεθλα*, στην οποία θα αναφερθούμε εκτενέστερα, σημαίνει τα έπαθλα, τα βραβεία που έδιναν στους νικητές. Η ίδια όμως λέξη στον πληθυντικό σημαίνει και αυτούς καθ'εαυτούς τους αγώνες. Πρόκειται φυσικά για ασυναίρετους τύπους των λέξεων *ἄθλον*, *ἄθλα*, που στις διαλεκτικές επιγραφές αναγράφονται ως *ἡφέθλον*, *ἡφέθλα*, με πλεοναστική δάσυνση και δίγαμμα μεταξύ των φωνηέντων. Οι τύποι των επιγραφών που φέρουν τα χάλκινα βραβεία είναι: *Παρ' Ἡέρας Ἀργείας ἐμὶ τῶν ἡφέθλον* (Είμαι από τους αγώνες της Ήρας του Ἀργους) ή *Παρ' Ἡέρας Ἀργείας ἐμὶ ἡφέθλον* (Είμαι βραβείο από την Ήρα του Ἀργους).

Στα νέα κείμενα υπάρχουν πολλές αναφορές στους αγώνες της Ήρας του Ἀργους, που πλουτίζουν το σχετικό λεξιλόγιο και μας δίνουν ενδεικτικές πληροφορίες για το κόστος της προετοιμασίας των αγώνων και των βραβείων. Μπορούμε έτσι έμμεσα να εκτιμήσουμε περίπου το ύψος της δωρεάς του Νικοκρέοντος.

Η κρατική αρχή που είχε την ευθύνη της προετοιμασίας των αγώνων και της διεξαγωγής τους ήταν οι τέσσερεις *ἡφέθλοθέται* (= ἄθλοθέται), ένας από κάθε φυλή του Ἀργους, που ήταν ως γνωστόν οι *Υλλέες*, οι *Παμφύλαι* (ή *Πάμφυλοι*), οι *Δυμῖνες* και οι *Υρνάθιοι*. Τους *ἡφέθλοθέτας* πλαισίωναν δύο *γροφείς* (= γραμματεῖς).

Τα έξοδα των αγώνων καλύπτονταν από το ταμείο του ιερού, στο οποίο συγκεντρώνονταν χρήματα από διάφορες πηγές. Ενδεικτικά αναφέρουμε τα έσοδα από την ενοικίαση των ιερών και δημοσίων γαιών, τους τόκους από χρήματα που δάνειζε το ιερό, τη δεκάτη που ανετίθετο στην Ήρα από διάφορα προϊόντα ή λάφυρα πολέμου, τα χρήματα από την πώληση περιουσιών που κατασχέθηκαν, τα έσοδα από τα ιερά κοπάδια, τα ποσά από πάσης φύσεως πρόστιμα, καθώς και χρήματα από προσφορές των πιστών.

Οι *ἡφέθλοθέται* αντλούσαν χρήματα από ένα ειδικό κεφάλαιο του ταμείου, που χαρακτηρίζεται με τον αμάρτυρο όρο *ἡφέθλιμον* (ενν. *ἀργύριον*), δηλαδή το προοριζόμενο να διατεθεί για τα *ἡφέθλα*, τους αγώνες. Ορισμένοι πόροι του ιερού, όπως τα χρήματα από την πώληση των δερμάτων των θυσιαζομένων ζώων, κατατίθεντο αποκλειστικά στο κεφάλαιο αυτό, το οποίο τοκίζοταν και αυξανόταν με αυτόν τον τρόπο.

Μια αρχή, πιθανότατα επιφορτισμένη με τη διαχείριση της περιουσίας του ιερού, που αποκαλείται *ἡ ἐπιγνώμα*, αποτελούμενη από οκτώ (*συν)ἐπιγνώμονες*, παρόριζε χρήματα είτε απ'ευθείας στους *ἡφέθλοθέτας*, είτε στους τέσσερεις *Ἰαρομνάμονας* της Ήρας, οι οποίοι με τη σειρά τους έδιναν στους *ἡφέθλοθέτας* τα απαραίτητα για τους αγώνες ποσά.

Ακολουθούν μερικά χαρακτηριστικά παραδείγματα των σχετικών αναγραφών στους πίνακες. Δεν παρατίθεται αυτούσιο το κείμενο, αλλά μόνο οι εκφράσεις που μας αφορούν εδώ. Για πρακτικούς λόγους τα διάφορα ποσά αναγράφονται κατά κανόνα με αραβικούς αριθμούς και όχι με το ακροφωνικό σύστημα των αυθεντικών κειμένων. Διατηρούμε επίσης την προσωρινή αρίθμηση των πινάκων που δόθηκε από τους ανασκαφείς, η οποία όμως θα αλλάξει κατά την τελική κατάταξη και δημοσίευση των επιγραφών. Χάριν συντομίας χρησιμοποιούμε τις

συντομογραφίες δρχ. = (αργυραί) δραχμαί, οβ. = οβολοί, τετ. = τεταρτημόρια, χαλ. = χαλκοί.

OM 355 A *Haπιγνόμα παρέδοκε τοῖς ἱερομνάμοι*
haFέθλιμον : (6469 δρχ, 5 οβ., 1 χαλ.) : ἐν πέτροι
haFέθλιμον : (3856 δρχ., 4 οβ., 1 τετ., 2 χαλ.) : τόκον φέρει

[«Η επιτροπή των επιγνωμόνων παρέδωσε στους ιερομνήμονες χρήματα προοριζόμενα για τους αγώνες (ποσό) μέσα στο (λίθινο) θησαυροφυλάκιο και χρήματα προοριζόμενα για τους αγώνες (ποσό) που έχουν δοθεί ως έντοκο δάνειο» (δηλαδή βρίσκονται όχι στο ταμείο, αλλά εις χεῖρας δανειοληπτών)]

Ανάλογες είναι και άλλες παραδόσεις της ἐπιγνώμας:

OM 138 *Ha ἐπιγνόμα παρέδοκε τοῖς ἱερομνάμοι*
haFέθλιμον : (7553 δρχ, 5½ οβ., 1 τετ., 2 χαλ.) : ἐμ πέτροι

OM 155 *Ha ἐπιγνόμα παρέδοκε τοῖς ἱερομνάμοι*
haFέθλιμον : (7153 δρχ, 5½ οβ., 1 τετ., 2 χαλ.) : ἐμ πέτροι
haFέθλιμον : (1766 : δρχ., 1 οβ.) : τόκον φέρει

Το γεγονός ότι στους δύο τελευταίους πίνακες τα χρήματα που παραδίδονται μέσα στο χρηματοκιβώτιο διαφέρουν ακριβώς κατά 400 δραχμές και έχουν τα ίδια ακριβώς «ψιλά» σημαίνει ότι το κεφάλαιο που ονομάζεται *haFέθλιμον* παρέμενε διαθέσιμο στο θησαυροφυλάκιο και παραδινόταν κάθε φορά στους νέους ιερομνήμονες. Γινόταν όμως από αυτό αναλήψεις, είτε για να καλυφθούν έξοδα των αγώνων είτε για να δοθούν ως δάνειο.

OM 27 *Haπιγνόμα παρέδον τοῖς ἱερομνάμοσι*
δερμάτον haFέθλιμον : καὶ τόκο : (5068 δρχ, 5 οβ., 1 τετ., 2 χαλ.) : τόκον φέρει

Στην περίπτωση αυτή τα χρήματα προέρχονται από την πώληση των δερμάτων των θυσιαζομένων ζώων.

OM 348 *Τοιαρομνάμονες ἤελον καὶ ἔδον τοῖς haFeθλοθέταις*
hoῖς ἔγραφε Καλλίας Κερκάδας : M(ύρια)

[«Οι ιερομνήμονες ανέλαβαν και έδωσαν στους αθλοθέτες, που είχαν ως γραμματέα τους τον Καλλία από τη φράτρα των Κερκάδων, 10.000 δραχμές»].

OM 141 *Τοι ἱερομνάμονες κατέθεν : M(ύρια) : ἡὸ ἤελοντο τοι haFeθλο[θέται*

[«Οι ιερομνήμονες κατέθεσαν ποσό 10.000 δραχμών, το οποίο ανέλαβαν οι αθλοθέτες»].

OM 52.3 *ἤελοντο ἐκ τῷ πέτρο : τοι haFeθλοθέται : M(ύρια)*

[«Οι αθλοθέτες ανέλαβαν από το λίθινο χρηματοκιβώτιο 10.000 δραχμές»].

Παρατηρούμε ότι τα ποσά που εισπράττουν οι *haFeθλοθέται* είναι πάντα στρογγυλά της τάξεως των 10.000 αργυρών δραχμών, ποσό όχι ευκαταφρόνητο, αν λάβουμε υπ'όψη ότι ένα ημερομίσθιο την εποχή εκείνη ήταν περίπου 3 οβολοί. Πάντως δεν γνωρίζουμε πόσο ήταν το συνολικό κόστος των αγώνων. Αυτό γιατί ναι μεν τα ονόματα των αρχόντων διαφέρουν σε κάθε δοσοληψία, δεν ξέρουμε όμως αν πρόκειται για το συνολικό ποσό που δινόταν για διαφορετικούς κάθε φορά αγώνες ή για κάποια δόση χρημάτων για τους ίδιους αγώνες.

Φυσικά τα έξοδα για την όλη πανήγυρη, που περιλάμβανε δημοτελείς θυσίες, φιλοξενία επισήμων θεωρών, διανομή κρεάτων στους πολίτες, κοινά γεύματα κλπ, ήταν πολύ μεγαλύτερα. Έχουμε κάποιες ενδείξεις γι' αυτό.

OM 140 B Ἐλοντο τοὶ Ὀγδοέκοντα καὶ ταὶ ἄλλαι ἀρτῦναι
τὲν τὰγορᾷ ποὶ τὰ Ἑκατόνβουα :MM

[«Έκαναν ανάληψη οι Ογδοήκοντα και οι άλλες αρχές της αγοράς για τα Εκατόμβουα 20.000 δραχμές». Οι Ογδοήκοντα του Άργους, ήταν ένα σώμα αρχόντων με ισάριθμα μέλη, που είχε κυρίως δικαστικά και οικονομικά καθήκοντα. Ἀρτῦναι (ενικ. ἄ ἀρτῦνα) ήταν οι πάσης φύσεως κρατικές αρχές και επιτροπές. Και οι δύο ονομασίες μας ήταν γνωστές ήδη από τον Θουκυδίδη (V, 47, 9). Γενικά για τους πολιτικούς θεσμούς του Άργους, βλ. κυρίως Wörrle 1964· Piérart 2000· Kritzas 2006: 412–426].

OM 367 Τοιαρομνάμονες ἤελοντο δαπάναν [ποὶ τὰ] Ἑκατόνβουα :XX :

[«Οι ιερομνήμονες ανέλαβαν ως έξοδα για τα Εκατόμβουα 2.000 δραχμές»].

Τέλος, έχουμε ίσως και μια ένδειξη για το κόστος κατασκευής αυτών τούτων των χάλκινων βραβείων.

OM 360 Δ Τοὶ ἡαFeθλοθέται :ἤελοντο ἀργῦριον :(4500 δρχ.) ποὶ τὰ ἡάFeθλα

[«Οι αθλοθέτες ανέλαβαν σε νόμισμα 4.500 δραχμές για τα βραβεία(:)»].

Η διπλή σημασία της λέξης *ἡάFeθλα* (= αγώνες και βραβεία) δημιουργεί την αμφιβολία αν πρόκειται για το κόστος των βραβείων ή για ένα μέρος των εξόδων διοργάνωσης των αγώνων. Αν ισχύει το πρώτο, έχουμε μια πρώτη ένδειξη για το κόστος των βραβείων και ένα έμμεσο στοιχείο εκτίμησης της δωρεάς του Νικοκρέοντος, που πέρα από την υλική της αξία, είχε κυρίως, όπως άλλωστε και τα βραβεία, ηθική και συμβολική αξία.

Ο νέος αργειακός μήνας Ἐριθαίεος και ο Ἀπόλλων Ἐρίθιος της Κύπρου

Το αργειακό ημερολόγιο, όπως όλα τα αρχαία ελληνικά ημερολόγια, ήταν σεληνιακό με 12 μήνες, στους οποίους προσέθεταν κατά κανόνα κάθε τρίτο έτος ένα εμβόλιμο μήνα, ώστε να γίνεται εξίσωση του σεληνιακού με τον ηλιακό κύκλο. Η βιβλιογραφία για το αργειακό ημερολόγιο είναι αρκετά εκτεταμένη και διάσπαρτη. Βλ. κυρίως τις μονογραφίες Boethius 1922· Samuel 1972: 90–91· Trümper

1997: 143–147, § 119–122· και τα άρθρα Vollgraff 1916: 50–51· Guarducci 1941–1943: 145–147· Charneux 1957: 197–202· Piérart 1974: 776· Piérart & Thalmann 1980: 259· Perlman 1989: 57–90· Charneux 1990: 399–401· Lambert 2002: 69–82· Kritzas 2006: 430–434· Chauvet Garbit 2009: 201–217 (δημοσιεύτηκε μετά την κατάθεση του παρόντος άρθρου και δεν γίνονται άλλες επί μέρους παραπομπές σε αυτό).

Μέχρι τώρα γνωρίζαμε εννέα ονόματα αργειακών μηνών, καθώς και τον εμβόλιμο μήνα, που ονομαζόταν *Ἀμνκλαῖος ἐπόμενος* (βλ. Stroud 1984· πρβλ Charneux 1990: 399). Αρκετά από τα νέα κείμενα φέρουν ημερομηνίες, αναφέροντας το μήνα και την ημερομηνία κατά την οποία έγινε η κάθε δοσοληψία. Πληροφορηθήκαμε έτσι τα ονόματα και των υπολοίπων τριών μηνών, που είναι οι *Ἀγριάνιος*, *Ἀρταμίτιος* και *Ἐριθαῖεος*. Επομένως ο πλήρης κατάλογος των αργειακών μηνών κατ'αλφαβητική σειρά είναι ο εξής. Ορισμένα ονόματα απαντούν σε διάφορες διαλεκτικές παραλλαγές, παραθέτομε όμως την επικρατέστερη γραφή:

<i>Ἀγριάνιος</i>	<i>Ἀγύιος</i>	<i>Ἀμνκλαῖος</i> (και <i>Ἀμνκλαῖος ἐπόμενος</i>)
<i>Ἀπελλαῖος</i>	<i>Ἀρνεῖος</i>	<i>Ἀρταμίτιος</i>
<i>Γάμος</i>	<i>Ἐριθαῖεος</i>	<i>Ἑρμαῖος</i>
<i>Καρνεῖος</i>	<i>Πάναμος</i>	<i>Τέλεος</i>

Με βάση άλλες επιγραφές, κυρίως ψηφίσματα του Ἀργους, που ανέφεραν συνελεύσεις της *ἀλκίαιας* (= συνέλευσης του λαού) σε δύο διαδοχικούς μήνες, είχε γίνει δυνατόν να καταρτισθούν δύο ακολουθίες μηνών, η πρώτη με τέσσερεις διαδοχικούς μήνες (*Πάναμος* - *Ἀγύιος* - *Καρνεῖος* - *Ἑρμαῖος*) και η δεύτερη με δύο μήνες (*Τέλεος* - *Ἀρνεῖος*). Οι μήνες της κάθε ακολουθίας ήταν συνεχόμενοι, αλλά παρά τις υποθέσεις που διατυπώθηκαν, δεν γνωρίζαμε ακριβώς ποιο ήταν το διάστημα που μεσολαβούσε ανάμεσα στις δύο ομάδες, ούτε την ακριβή θέση κάθε ομάδας μέσα στο έτος. Για τις ακολουθίες των μηνών βλ. κυρίως Charneux 1957: 197–202· 1990: 399–401· Samuel 1972: 90· Trümpy 1997: 145–147· Kritzas 2006: 432–433.

Τα νέα κείμενα μας έδωσαν και άλλες ακολουθίες μηνών, μία απολύτως βέβαιη (*Ἑρμαῖος* - *Γάμος*) και μία σχεδόν βέβαιη (*Ἑρμαῖος* - *Γάμος* - *Ἀμνκλαῖος*). Συνδυάζοντας τις παλαιές και νέες ακολουθίες κερδίζομε σχεδόν με βεβαιότητα την ακολουθία (*Πάναμος* - *Ἀγύιος* - *Καρνεῖος* - *Ἑρμαῖος* - *Γάμος* - *Ἀμνκλαῖος*). Είναι πολύ πιθανό ο *Πάναμος* να ήταν ο πρώτος μήνας του έτους (Ιούνιος - Ιούλιος;). Είναι γνωστό ότι το αττικόν έτος άρχιζε με τη νέα σελήνη μετά το θερινό ηλιοστάσιο. Κατά την επικρατέστερη άποψη των γλωσσολόγων, η ονομασία *Πάναμος* πρέπει να είναι σύνθετη από το *πάν* + *ἄμαρ*, δηλαδή «ο μήνας που είναι όλο μέρα, που έχει μακρά μέρα», συνεπώς θερινός μήνας κοντά στη θερινή τροπή. Παρά τις ορισμένες επιφυλάξεις για την ετυμολογία, όλοι συμφωνούν πάντως ότι ο *Πάναμος* ήταν ένας θερινός μήνας. (Σχετική συζήτηση, με κριτική εξέταση των προτάσεων που έχουν διατυπωθεί κάνει η Trümpy 1997: 26–29). Η θέση αυτή επαληθεύεται από το γεγονός ότι ο *Ἀμνκλαῖος*, μετά τον οποίο ακολουθούσε ο εμβόλιμος μήνας, καταλαμβάνει την έκτη θέση, γνωστού όντος ότι οι εμβόλιμοι μήνες ακολουθούσαν τον έκτο ή τον δωδέκατο μήνα του ημερολογίου. Επί πλέον ο *Γάμος* καταλαμβάνει την τέταρτη θέση, συμφωνώντας με τη μαρτυρία του Πλουτάρχου «... τοῦ νῦν μὲν τέταρτον πάλαι δ' Ἑρμαῖον παρ' Ἀργείοις» (*Ἀρεταὶ Γυναικῶν* 245 E). Όλοι οι υπόλοιποι μήνες, μεταξύ των οποίων και οι τρεις

καινούριοι, πρέπει να τοποθετηθούν στο α' εξάμηνο του έτους, χωρίς να ξέρομε προς το παρόν την ακριβή τους θέση ούτε τη μεταξύ τους ακολουθία.

Από τους νέους μήνες ο *Αγριάνιος* ήταν ο μήνας κατά τον οποίο οι Αργείοι τελούσαν την εορτή *Αγριάνια* προς τιμήν των νεκρών (Ησύχιος, λ. *Αγριάνια*: *νεκύσια παρὰ Ἀργείοις καὶ Ἀγρίανια· ἐορτὴ ἐν Ἀργεὶ ἐπὶ μιᾷ τῶν Προΐτου θυγατέρων*). Ακριβώς γι' αυτό τον λόγο και επειδή υπάρχει και σε άλλα ημερολόγια, η Guarducci είχε υποθέσει την ύπαρξή του και στο Άργος (Guarducci 1941–1943: 147· πρβλ Charneux 1990: 399, n. 28).

Ο *Αρταμίτιος* ήταν ο μήνας προς τιμήν της Αρτέμιδος, κοινός σε πολλά ημερολόγια, μεταξύ των οποίων και της γειτονικής Επιδάουρου (βλ. Samuel 1972: 91· Trümpy 1997: 141).

Το όνομα του εντελώς αμάρτυρου μέχρι τώρα σε οποιοδήποτε ημερολόγιο μήνα *Εριθαιέου* παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Ετυμολογικά πρέπει να συνδέεται πιθανότατα με τη λέξη ὁ ἔριθος, που σημαίνει «ο εργάτης, ο επί ημερομισθίῳ απασχολούμενος». Στον Όμηρο ειδικότερα ἔριθοι είναι οι θεριστές, ενώ ως θηλυκό, ἡ ἔριθος, σημαίνει την υφάντρια, πιθανώς από παρετυμολογία που συσχέτισε τη λέξη με τα ἔρια, τα μαλλιά. Στους αρχαίους λεξικογράφους η λέξη σημαίνει γενικότερα τους εργάτες της γης. Ο Ησύχιος συγκεκριμένα δίνει τη γλώσσα

«ἔριθοι· οἱ γεωργοί. παρὰ τὸ τὴν ἔραν ἐργάζεσθαι, ἥτις ἐστὶ γῆ. καταχρηστικῶς δὲ καὶ οἱ ἐριουργοὶ ἢ μισθωτοί».

Ἐστω και αν η ετυμολογία που προτείνει δεν είναι πειστική, παραμένει το γεγονός ότι η αρχική σημασία της λέξης ήταν «ο εργάτης της γης» και αργότερα έλαβε την έννοια του «μισθωτού εργάτη» γενικά.

Με τη λέξη ἔριθος όμως, πρέπει να συνδέονται και ορισμένα λατρευτικά επίθετα της Αρτέμιδος και του Απόλλωνος. Ἐτσι, ἔχομε από την Αττική ένα βωμίσκο του 2^{ου} μ.Χ. αιώνα (*Inscriptiones Graecae* II², 5005) με την επιγραφή Αρτέμιδος | Ἐρείθου.

Πιο σημαντική όμως για την περίπτωσή μας είναι αττική επιγραφή του 4^{ου} π.Χ. αιώνα (*Inscriptiones Graecae* II², 1362), που βρέθηκε στο Καματερό – Άνω Λιόσια, στους πρόποδες της Πάρνηθος, με κείμενο ιερού νόμου, στον οποίο αναφέρεται ιερεύς του Απόλλωνος Ἐριθασέου. Ανάλογο επίθετο παραδίδει και ο Ησύχιος, λ. *Ερυσασεύς* Απόλλων ἐν τῇ Αττικῇ, που οι εκδότες διορθώνουν σε Ἐριθασεύς. Όλα τα κείμενά μας που αναφέρουν τον μήνα ΕΡΙΘΑΙΕΟΝ δηλώνουν το μεταξύ δύο φωνηέντων Σ με το σύμβολο του δασέος (Η). Πρέπει επομένως να αποκλείσουμε την ανάγνωση *Ἐριθαΐεος (<*Ἐριθαΐεος - (<*Ἐριθασίεος).

Μια τρίτη, πιο ενδιαφέρουσα μαρτυρία προέρχεται από τον Πτολεμαίο Ηφαιστίωνος, τον επονομαζόμενο Χέννον, συγγραφέα από την Αλεξάνδρεια, του 100 περίπου μ.Χ. Σύμφωνα με αυτή, όταν πέθανε ο Άδωνις η Αφροδίτη περιπλανιόταν και τον αναζητούσε, για να τον βρει τελικά στην πόλη Άργος της Κύπρου, στο ιερό του Απόλλωνος Ἐριθίου: «... μετὰ τὸν Ἀδωνιδὸς φασι θάνατον περιερχομένη καὶ ζητοῦσα ἡ Ἀφροδίτη εὗρεν αὐτὸν ἐν Ἀργεὶ πόλει τῆς Κύπρου ἐν τῷ τοῦ Ἐριθίου Ἀπόλλωνος ἱερῷ» (Απόσπ. 7 της περίληψης του βιβλίου του Πτολεμαίου «Περὶ τῆς εἰς πολυμαθίαν καὶ νῆς ἱστορίας λόγοι ΣΤ'», που διασώζει ο Φώτιος, *Βιβλιοθήκη*, 153α, 15 [Migne, *Patrologia Graeca* CIII, στήλη 632]. Πρβλ Westermann 1843: 198, 11. Βλ. επίσης Pauly-Wissowa *Realencyclopädie* II, 1 (1895), στήλ. 52 s.v. *Apollon* (K. Wernicke) και VI, 1 (1907), στήλ. 468, s.v. *Erithaseos* (O. Jessen).

Δεν μπορεί να είναι απλή σύμπτωση, ότι ένα μυθικό πρόσωπο, που συμβολίζει τον ετήσιο θάνατο και την αναγέννηση της φύσης, συνδέεται με το ιερό του

Απόλλωνος *Εριθίου*. Γιατί θα πρέπει μάλλον να αποδώσουμε στη λατρευτική αυτή επωνυμία του Απόλλωνος, όπως και στις άλλες που προαναφέραμε, την έννοια του προστάτη των γεωργικών εργασιών και της ευφορίας των καρπών της γης. Πρέπει πάντως να σημειώσουμε ότι ο Chantraine (1968–1980: s.v. *ἔριθος*) θεωρεί το επίθετο του Απόλλωνος *Ἐριθάσεος* 'obscure à tous égards'.

Δεν θα πρέπει να μας ξενίζει μια τέτοια ιδιότητα του Απόλλωνος, που τον έχουμε ταυτίσει κυρίως με το φως, τη μαντική και τη μουσική. Οι μύθοι και τα έπη απηχούν άλλες πιο πρώιμες ιδιότητές του, όπως αυτή του ποιμενικού (νόμιου) θεού. Ας θυμηθούμε τα κοπάδια των βοδιών του που κατέφαγαν οι άμναλοι σύντροφοι του Οδυσσέα, καθώς και το μύθο του μικρού Ερμή, που ανταλλάξε τη λύρα με τα κοπάδια του μεγάλου του αδελφού (Όμηρος, *Οδύσσεια*, α 8–9· *Όμηρικός Ύμνος εις Ερμήν*, 18. Για την ίδια ιδιότητα του Απόλλωνα και το επίθετο νόμιος βλ. για παράδειγμα Καλλίμαχος, *Ύμνος εις Απόλλωνα*, 47· Θεόκριτος, *Ειδύλλια*, 25, 21).

Φαίνεται όμως ότι ο Απόλλων ήταν παράλληλα και θεός-προστάτης των γεωργών, κατάλοιπο ίσως μιας παλιάς του υπόστασης ως θεού της γης και των προϊόντων του φυτικού και ζωικού κόσμου. Αυτό τεκμαίρεται από διάφορες λατρευτικές επωνυμίες σε πολλά μέρη του αρχαίου κόσμου, που είναι χαρακτηριστικές. Βλ. κυρίως Pauly-Wissowa *Realencyclopädie* II, 1 (1895), s.v. *Apollon* (K. Wernicke), στήλ. 9 και 51–52.

Λατρευόταν ως:

Ἐναγρος στη Σίφνο (Ησύχιος, λ. Ἐναγρος).

Ἐργάτης στη Μεγαλόπολη (Παυσανίας, 8, 32, 4).

Ἐριθάσεος και Ἐρίθιος, που είδαμε, προστάτης των θεριστών και γενικότερα των γεωργών.

Ἐρυθίβιος στη Ρόδο, αυτός που προστατεύει τα σπαρτά από την ἐρυθίβη ή ἐρυσίβη (= άνθρακα των σιτηρών, καπνιά) (Στράβων, *Γεωγραφικά*, 13, 1, 64).

Θαργήλιος στην Ολβία, αλλά πιθανώς και στην Αττική και αλλού. Για την Ολβία βλ. *Supplementum Epigraphicum Graecum*: 30, 977 (a), 5^{ος} π.Χ. αιώνας. Στην Αττική και αλλού υπήρχε μήνας Θαργηλιών και εορτή Θαργήλια προς τιμήν του Απόλλωνος (βλ. κατωτ.). Βλ. Ησύχιος, λ. *θαργήλια*, όπου εκτός των άλλων ερμηνειών προσδιορίζεται ότι *θάργηλος χύτρα ἐστὶν ἀνάπλεως σπερμάτων*.

Θοραίος, επίθετο που παραδίδει ο Λυκόφρων και που έχει σχέση με τη λέξη ὁ θορός (= το σπέρμα του ἄρρενος) (Λυκόφρων, *Ἀλεξάνδρα*, 352: «τὸν Θοραῖον Πτῶον Ὡρίτην θεόν»).

Μυλάντιος στην Κάμιρο της Ρόδου, που έχει σχέση με τους μύλους και το ἄλεσμα των σιτηρών. Βλ. για παράδειγμα *Tituli Camirenses* 15 B 10 κλπ (Segre & Pugliese Carratelli 1949–1951). Πρβλ τη γλώσσα του Ησύχιου *Μυλάντειοι θεοί· ἐπιμύλιοι* (κωδ. *ἐπιμύλισιν*). Επίσης Στεφάνου Βυζαντίου, *Ἐθνικῶν*, λ. *Μυλαντία*, ἄκρα ἐν Καμίρῳ τῆς Ρόδου. *Μυλάντειοι θεοί· ἀπὸ Μύλαντος ἀμφότερα, τοῦ καὶ πρώτου εὐρόντος ἐν τῷ βίῳ τὴν τοῦ μύλου χρῆσιν*.

Παρνόπιος στην Αθήνα και Πορνοπίων στην Αιολίδα, αυτός που προστατεύει τα φυτά από τους πάρνοπας (= ακρίδες). Για ἀγαλμα Απόλλωνος *Παρνοπίου* στην Ακρόπολη Αθηνών, έργο του Φειδία, βλ. Παυσανίας: 1, 24, 8. Για το επίθετο Πορνοπίων στην Αιολίδα της Μ. Ασίας βλ. Στράβων, *Γεωγραφικά*, 13, 1, 64.

Πασπάριος στο Πάριον και το Πέργαμον, που το συνδέουν με την πασπάλη / πασπάρη (= λεπτό αλεύρι), επομένως προστάτης πάλι των σιτηρών και των παραγώγων τους (Ησύχιος, λ. *Πασπάριος*).

Σιτάλκας στους Δελφούς, αυτός που κάνει το σιτάρι να μεστώσει. Για το εκεί κολοσσικό ἀγαλμα του Απόλλωνος *Σιτάλκα* βλ. Παυσανίας: 10, 15, 2.

Σμινθεὺς και Σμίνθιος σε πολλά μέρη, αυτός που προστατεύει τους αγρούς και τις σοδειές από τους αρουραίους (<σμίνθος = μύς).

Χαλῆζιος στη Θήβα Βοιωτίας (Φώτιος, Βιβλιοθήκη [Bekker], σ. 321β, στ. 31.

Ωρίτης και ώρομέδων, αυτός που ρυθμίζει τις Ωρες (= τις εποχές) του έτους. Το πρώτο παραδίδει ο Λυκόφρων (Αλεξάνδρα, 352: «τὸν Θοραῖον Πτῶν Ωρίτην θεόν»). Για το δεύτερο βλ. Παλατινή Ανθολογία, Παράρτημα, Επιγράμματα Προτρεπτικά, αρ. 27, στ. 3.

Στον Ορφικό Υμνο 34, στ. 3 προσαγορεύεται σπερμειὸς και ἀρότριος.

Ορισμένα από αυτά τα επίθετα συνδέονται με συγκεκριμένες γιορτές προς τιμήν του Απόλλωνος. Οι πιο γνωστές ήταν τα Θαργήλια και τα Πυανόψια στην Αττική, που δείχνουν ακριβώς τη σχέση του θεού με τη γεωργία. Θαργήλια ήταν οι απαρχές των σιτηρών και πύανα αντίστοιχα ήταν τα όσπρια, ιδίως τα κουκιά.

Είναι επίσης γνωστό ότι οι αρχαίοι μήνες λάμβαναν συχνά τις ονομασίες τους από μεγάλες θρησκευτικές εορτές που γιορτάζονταν κατά τη διάρκειά τους. Έτσι ο αττικός μήνας Θαργηλιών άρχιζε περίπου στα μέσα Μαΐου, τότε που αρχίζουν να ωριμάζουν τα στάχια. Αντίστοιχα ο Πυανοψιών άρχιζε μετά τα μέσα Οκτωβρίου, μετά τη συγκομιδή των οσπρίων.

Στη Ρόδο υπήρχε αντίστοιχα μήνας Σμίνθιος (βλ. για παράδειγμα *Inscriptiones Graecae* XII(1): 1149, 7, 2 και 8, 2 κλπ), ενώ στην Αιολίδα μαρτυρείται μήνας Πορνοπίων (Στράβων, Γεωγραφικά, 13,1,64. Πρβλ *Supplementum Epigraphicum Graecum*: 34, 1238, περ. 200 π.Χ., με τη γραφή Πορνόπιος).

Ίσως λοιπόν και ο μήνας Έριθαιέος του Άργους να ήταν ο μήνας μιας αμάρτυρης μέχρι τώρα γιορτής των *Εριθαιέων, προς τιμήν του Απόλλωνος Έριθίου, συνδεδεμένης πιθανότατα με τον θερισμό. Είναι συνεπώς λογικό να υποθέσουμε ότι ήταν μάλλον θερινός μήνας, αντίστοιχος με τον αττικό Θαργηλιώνα. Στο Άργος ίσως κατελάμβανε την τελευταία θέση στο έτος, αμέσως πριν το μήνα Πάναμο.

Από όσο γνωρίζω, δεν είναι γνωστή η θέση του Άργους της Κύπρου, για το οποίο η μόνη μαρτυρία είναι αυτή που προαναφέραμε. Φυσικά πόλεις με το όνομα Άργος υπήρχαν αρκετές και δεν συνδέονται αποκλειστικά με το Άργος της Πελοποννήσου. Όμως η ανεύρεση του αμάρτυρου μήνα Έριθαιέου στο Άργος και η λατρεία του Απόλλωνος Έριθίου στο Άργος της Κύπρου με την τόσο σπάνια επωνυμία, πιθανώς υποδηλώνουν κάποια σχέση μεταξύ των δύο περιοχών.

Ας μη ξεχνάμε το ρόλο της Πελοποννήσου και των γειτονικών νησιών στον αποικισμό της Κύπρου, όπου σύμφωνα με τον Ηρόδοτο (5, 113) και τον Στράβωνα (Γεωγραφικά, 14, 6, 3) οι Αργείοι είχαν ιδρύσει το Κούριον (Πρβλ τις εκφράσεις σε επιγραφές από το Κούριον: Mitford 1971: 195–198, no. 104 (αἶμα τὸ Περσέως) και 165–166, no. 89 (πόλις Περσηός). Για τον αποικισμό του Κουρίου και τις σχετικές παραδόσεις βλ. Gjerstad 1944: 110, 113–114). Τόσο στη μητρόπολη, όσο και στην αποικία η λατρεία του Απόλλωνος είχε κυρίαρχη θέση. (Γενικά για τη λατρεία του Απόλλωνος στην Κύπρο, βλ. Glover 1961 και Cayla 2005).

Ας ελπίσουμε ότι κάποτε η κυπριακή γη θα μας δώσει στοιχεία που θα τεκμηριώνουν τη λατρεία του Απόλλωνος Έριθίου και μέσω αυτής θα μας οδηγήσουν στα ίχνη του Άργους της Κύπρου.

Βιβλιογραφία

Amandry, P. 1957: À propos de Polyclète: statues d' Olympioniques et carrière de

- sculpteurs, in K. Schauenburg (ed), *Charites, Festschrift E. Langlotz*, 63–87, Bonn
- Amandry, P. 1980: Sur les concours argiens, *Études Argiennes (Bulletin de Correspondance hellénique, Supplément VI)*, 211–253, Athens–Paris
- Amandry, P. 1983: Le bouclier d’Argos. Note supplémentaire, *Bulletin de Correspondance hellénique* 107, 627–634
- Boethius, A. 1922: *Der argivische Kalender*, Uppsala
- Cayla, J.-B. 2005: Apollon ou la vie sauvage : à propos de quelques épiclèses d’Apollon à Chypre, in N. Belayche, P. Brulé, G. Freyburger, Y. Lehmann, L. Pernot & F. Prost (eds), *Nommer les Dieux*, 227–240, Turnhout
- Chantraine, P. 1968–1980: *Dictionnaire étymologique de la langue grecque*, 4 volumes, Paris
- Charneux, P. 1957: Rome et la confédération achaïenne (automne 170), *Bulletin de Correspondance hellénique* 81, 181–202
- Charneux, P. 1985: Inscriptions d’Argos, *Bulletin de Correspondance hellénique* 109, 357–384
- Charneux, P. 1990: En relisant les décrets argiens, *Bulletin de Correspondance hellénique* 114, 395–415
- Chauvet Garbit, J. 2009: Le calendrier sacré des Argiens, *Revue des Études Grecques* 122, 201–217
- Chavane, M.-J. & M. Yon 1978: *Testimonia Salaminia* 1 (*Salamine de Chypre* 10), Paris
- Gjerstad, E. 1944: The colonisation of Cyprus in Greek legend, *Opuscula Archaeologica* 3, 107–123
- Glover, C. 1981: The cults of Apollo in Cyprus: a preliminary survey, in J.-C. Biers & D. Soren (eds), *Studies in Cypriot Archaeology*, 145–149, Los Angeles
- Guarducci, M. 1941–1943: Un decreto di Argo trovato a Pallantion, *Annuario della Scuola Italiana di Atene* 3–5, 141–151
- Hansen, P.A. 1989: *Carmina epigraphica Graeca* 2, Berlin–New York
- Hill, G.F. 1949: *History of Cyprus*, Volume I, Cambridge
- Jeffery, L.H. 1990: *The Local Scripts of Archaic Greece. A Study of the Origin of the Greek Alphabet and its Development from the Eighth to the Fifth Centuries BC*. Revised edition with a supplement by A.W. Johnston (*Oxford Monographs on Classical Archaeology*), Oxford
- Κριτζάς, Χ. 1997: Επισκόπηση των επιγραφικών μαρτυριών για σχέσεις Κύπρου και Αργολίδος – Επιδαυρίας, στο *Πρακτικά Διεθνούς Αρχαιολογικού Συνεδρίου «Η Κύπρος και το Αιγαίο στην Αρχαιότητα»*, Λευκωσία 8–10 Δεκεμβρίου 1995, 313–322, Λευκωσία
- Kritzas, Ch. 2003–2004: Literacy and society: the case of Argos, *Kodai* 13–14, 53–60
- Κριτζάς, Χ. 2005: Οι χαλκοί ενεπίγραφοι πίνακες του Αργους, *Αργειακή Γη* 3, 13–16
- Kritzas, Ch. 2006: Nouvelles inscriptions d’Argos : les archives des comptes du trésor sacré (IVe siècle avant J.-C.), *Comptes rendus de l’Académie des inscriptions et*

- belles-lettres*, fasc. 1, 397–434 (Μετάφραση του ίδιου άρθρου στα ελληνικά είναι υπό εκτύπωση στο Α. Banaka-Dimaki & D. Mulliez (éds), *Sur les pas de Wilhelm Vollgraff. Cent ans d'activités archéologiques à Argos, Actes du Colloque international organisé par la IVe Éphorie des antiquités préhistoriques et classiques et l'École française d'Athènes, Athènes, 25–28 septembre 2003*)
- Κριτζάς, Χ. 2007: Ετυμολογικές παρατηρήσεις σε νέα επιγραφικά κείμενα του Άργους, στο Μ.Β. Hatzopoulos (éd), «Φωνῆς χαρακτήρ ἔθνικός», *Actes du Ve Congrès International de Dialectologie Grecque, Athènes 28–30 septembre 2006* (Μελετήματα 52), 135–160, Athènes
- Κριτζάς, Χ. 2009: Οβολοί αργολικοί, στο Στ. Δρούγου, Δ. Ευγενίδου, Χ. Κριτζάς, Ν. Καλτσάς, Β. Πέννα, Η. Τσούρτη, Μ. Γαλάνη-Κρίκου & Ε. Ράλλη (επιμ), *Κερμάτια φιλίας. Τιμητικός τόμος Ιωάννη Τουράτσογλου, Τόμ. Α', 9–23*, Αθήνα
- Kritz, Ch. 2010: New names from Argos, in R.W.V. Catling & F. Marchand (eds), *Onomatologos. Studies in Greek Personal Names Presented to Elaine Matthews*, 238–243, Oxford
- Kritz, Ch. (υπό εκτύπωση): Sur quelques noms argiens rares ou nouveaux, in P. Brûlé & J. Oulhen (éds), *Actes du Colloque international d'onomastique : Nommer les hommes. Anthroponymie et histoire dans l'Antiquité gréco-romaine, Athènes, 19–21 décembre 2002*
- Κριτζάς, Χ. (υπό εκτύπωση): Επιγραφικές ενδείξεις για την ιππάφειν του ιπποδρόμου των Δελφών, τιμητικός τόμος Φανουρίας Δακορώνια
- Lambert, S. 2002: Parerga II: the date of the Nemean Games, *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* 139, 72–74
- Miller, S.G. 1988: The Theorodokoi of the Nemean Games, *Hesperia* 57, 147–163
- Mitford, T.B. 1971: *The Inscriptions of Kourion*, Philadelphia
- Moretti, L. 1967: *Iscrizioni storiche ellenistiche*, I, Florence
- Παπαδημητρίου, Α. 2004: Οι νέοι χαλκοί ενεπίγραφοι πίνακες από το Άργος, *Αργειακή Γη* 2, 37–51
- Παπαδημητρίου, Α. (υπό εκτύπωση), στο Α. Banaka-Dimaki & D. Mulliez (éds), *Sur les pas de Wilhelm Vollgraff. Cent ans d'activités archéologiques à Argos, Actes du Colloque international organisé par la IVe Éphorie des antiquités préhistoriques et classiques et l'École française d'Athènes, Athènes, 25–28 septembre 2003*
- Perlman, P. 1989: The calentral position of the Nemean Games, *Athenaeum* 67, 57–90
- Perlman, P. 2000: *City and Sanctuary in Ancient Greece. The Theorodokia in the Peloponnese (Hypomnemata 121)*, Göttingen
- Piérart, M. 2000: Argos. Une autre démocratie, in P. Flensted-Jensen, Th.H. Nielsen & L. Rubinstein (eds), *Polis and Politics: Studies in Ancient Greek History Presented to M.H. Hansen*, 297–314, Copenhagen
- Piérart, M. & J.-P. Thalmann 1980: Nouvelles inscriptions argiennes, in *Études argiennes (Bulletin de Correspondance hellénique, Supplément VI)*, 255–278
- Segre M. & G. Pugliese Carratelli 1949–1951: Tituli Camirenses, *Annuario della Scuola Italiana di Atene* 27–29, N.S. 11–13, 141–318

- Samuel, A.E. 1972: *Greek and Roman Chronology*, Munich
- Tod, M.N. 1911/12: The Greek numerical notation, *Annual of the British School at Athens* 18, 98–132
- Tod, M.N. 1926/27: *Annual of the British School at Athens* 28, 142
- Tod, M.N. 1979: *Ancient Greek Numerical Systems*, Chicago
- Trümper, C. 1997: *Untersuchungen zu den altgriechischen Monatsnamen und Monatsfolgen*, Heidelberg
- Vollgraff, G. 1916: Novae inscriptiones Argivae, *Mnemosyne* 44, 46–71, 219–238
- Westermann, A. 1843: *Μυθογράφοι. Scriptores poeticae historiae graeci*, Brunswick
- Wörle, M. 1964: *Untersuchungen zur Verfassungsgeschichte von Argos im 5. Jahrhundert vor Christus*, Erlangen–Nürnberg

**Epigraphy, Numismatics,
Prosopography and History of
Ancient Cyprus.
Papers in Honour of
Ino Nicolaou**

edited by

Demetrios Michaelides

Åströms förlag
Uppsala
2013